

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

**Həkim
Ömər
Xəyyam
Neyşaburi**

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

İran İslam Resublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

ساقی، گل و سبزه بس طربناک شده است

دریاب که هفته دگر خاک شده است

می نوش و گلی بچین که تا درنگری

گل خاک شده است و سبزه خاشاک شده است

Həkim Ömər

Xəyyam

Neyşaburi

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

Allahın adı ilə

Həkim Ömər Xəyyam Neyşaburi

Ömər Xəyyam Neyşaburi İran filosofu, riyaziyyatçısı, astronomu və Səlcuqlular dövrünün şairidir. Xəyyamın elmi mövqeyi ədəbi mövqeyindən yüksək olsa da, ləqəbi “Hüccətül-həq” olsa da, şöhrəti dünya şöhrətli rübailəri ilə bağlıdır.

Doğum tarixi: 18 may 1048, Neyşabur

Vəfatı: 4 dekabr 1131, Neyşabur

Ömər Xəyyam Neyşaburi (Tam adı: Qiyasəddin Abülfəth Ömər bin İbrahim Xəyyam Neyşaburi) hicri-qəməri 440-517-cü illərdə yaşamışdır. Xəyyamın rübailəri əksər canlı dillərə tərcümə edilsə də, onun Qərbdəki şöhrəti daha çox Edvard Fitsceraldın rübailərini ingilis dilinə tərcümə etməsinə borcludur. Onun ən görkəmli əsərlərindən birinin Məlik Şah Səlcuqun (hicri 426-490) dövründə olan Xoca Nizam əl-Mülkün vəzirliyi dövründə İran xronoloji hesablamalarını təşkil etmək və onlara nəzarət etmək olduğunu söyləmək olar. Bununla bağlı Xəyyama aid edilən hesablamalar hələ də qüvvədədir və miladi təqvimindən qat-qat yüksək dəqiqliyə malikdir. Xəyyam riyaziyyat, astronomiya, ədəbiyyat, dini və tarix elmləri üzrə professor idi. Xəyyamın kub tənliklərinin həllindəki rolu və Evklidin beşinci prinsipi ilə bağlı araşdırmaları onun adını elm tarixində görkəmli riyaziyyatçı kimi qeyd etmişdir. Evklidin nəzəriyyəsi ilə ekvivalent nisbətlər haqqında nəzəriyyə icad etmək də onun ən mühüm əsərlərindən biridir. Bir sıra təzkirəçilər Xəyyamı İbn Sinanın, bəziləri isə İmam Müvəfq Nişaburinin tələbəsi adlandırmışlar.

Həyatı

Ömər Xəyyam hicri 5-ci əsrdə Neyşaburda anadan olmuşdur. O, bir ilin ortasında İmam Müvəffəq Nişaburinin hüzurunda fiqh öyrənir. Hədis, təfsir, fəlsəfə, hikmət və astronomiyani öyrənmişdir. Bəziləri onun fəlsəfəni bilavasitə yunan dilindən öyrəndiyini yazırlar. Hicri 449-cu ildə Səmərqənd hakimi Əbu Tahirin nəzarəti ilə ərəb dilində kub tənlikləri haqqında kitab yazmışdır. Risalə Qay əl-Bərahin Əli əl-Cəbr və əl-Məqabələ adı ilə və Xoca Nizam əl-Mülk Tusi ilə yaxşı münasibətdə olduğu üçün bu kitabı yazdıqdan sonra Xocaya hədiyyə etdi. Bu müddətdən sonra Xəyyam padşah Cəlaləddin Məlik Şah Səlcuqinin və onun naziri Nizam əl-Mülkün dəvəti ilə İsfahan Rəsədxanasına rəhbərlik etmək üçün İsfahana getdi. O, on səkkiz il orada məskunlaşdı və onu idarə etməyə Zic Mələkşahi hazırlandı və bu illərdə (təxminən 458-ci il) xronologiyani təşkil etmək planını qurdu. Xəyyam Cəlali təqvimini və ya Cəlaləddin Məlik şahın adını daşıyan Cəlali təqvimini təsnif etdi, lakin Məlik şahın ölümündən sonra bu xronologiyadan istifadə olunmadı. Bu dövrdə Xəyyam astronomiyaya inanmasa da sarayda nücumşünas kimi fəaliyyət göstərmişdir. Məlik şahın ölümündən və Nizam əl-Mülkün öldürülməsindən sonra Xəyyama hörmətsizlik edildi və rəsədxanaya maddi yardım kəsildi. Ehtimal ki, o, “Mizanul-həkm” və “Qestasul-müstəqim” risalələrini orada yazmışdır. Riyaziyyat problemlərinə dair traktat (arifmetikada problemlər) yəqin ki, bu illərdə yazılmışdır. Qulam Hüseyn Moqəri bildirib ki, Xəyyam həyatında heç vaxt ailə qurmayıb. Xəyyamın ölümü hicri 517-520-ci illər arasında Neyşaburda baş vermiş hesab olunur. Bir qrup təzkirəçi də onun vəfatını 516-cı ildə yazmışdır. Amma lazımi araşdırmalardan sonra onun vəfat tarixinin hicri 517-ci il olduğu müəyyən edilmişdir. Onun məzarı hazırda Neyşabur şəhərində, İmamzadə Mahruk türbəsinin yerləşdiyi bağda yerləşir.

Üç Məktəb Dostu

Bir ənənəyə görə, Xəyyam, Həsən Sabah və Xoca Nizamul Molq böyükklər kimi ayrı yollara gedən üç məktəb yoldaşı kimi tanınırdılar. Həsən ismaili məzhəbinin rəhbərliyini öz üzərinə götürdü; Xoca Nizam əl-Molq böyük siyasətçi oldu; Və Xəyyam öz əsərlərində varlıq və dünya fəlsəfəsi haqqında yeni düşüncələr və narahatlıqlar ehtiva edən tənha şair və mütəfəkkir oldu.

Üç ibtidai sinif yoldaşının hekayəsinə əsaslanaraq, bu üçü uşaq olanda bir-biri ilə görüşmüşdülər. Nizam əl-Mülk Səlcuqlu vəziri olduğdan sonra Xəyyama Neyşabur və onun ətrafına hökmranlıq etməyi təklif etdi, lakin Xəyyam onun valiliklə heç bir marağı olmadığını bildirdi. Nizam əl-Mülk Nişaburda ona ayda on min dinar qərar verdi.

Məhəmməd Əli Foruğinin Xəyyamın təftişinin ön sözündə qeyd etdiyi kimi: Bu hekayətin etibarlı sənədi yoxdur və əgər doğrudursa, Həsən Sabah da, Xəyyam da 120 ildən çox yaşamış olmalıdır ki, bu, ağıldan uzaqdır. Üstəlik, Xəyyamın müasirlərindən heç biri bu əhvalatı qeyd etməyib.

Xəyyamın Nailiyyətləri

*Nücumşünaslıq

Xəyyamın dünyanın və planetlərin fırlanması və bunda insanın heyvət və sərgərdan gəzintisi haqqında yazdığı dördlüklərdən birinə görə, bir çox ədəbi və elmi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, Xəyyam planetlərin Günəş ətrafında fırlandığını Qaliley və Kopernik kimi məşhur alimlərdən illər əvvəl bilirdi.

Edvard Fitscerald İran şairi, riyaziyyatçısı və astronomu Xəyyamın şeirlərindən tərcüməsini “Ömər Xəyyamın dördlükləri” adlandırıb. Xəyyam dördlüklərinin əhəmiyyəti kifayətdir ki, Mark Tven də onu tərifləyir; Mark Tven bu yaxınlarda nəşr olunmuş tərcümeyi-halında bildirir ki, o, öz işini Fitsceraldın Xəyyamın dördlüklərinin tərcüməsi antologiyası əsasında qurmaq niyyətindədir. Tvenin zamanında Xəyyamın əsərinin Fitscerald tərəfindən tərcüməsi hədsiz dərəcədə məşhurlaşmışdı, çünki fatalizm və fatalizm ruhu on doqquzuncu əsrə əl keçirmişdi.

"Bu dünyanın daxilində və xaricində, yuxarıda və aşağıda və ətrafında bir qutuda görünən sehrlı bir kölgə nümayişindən başqa bir şey deyil və bu sehrlı kölgə şousunun şamı günəşdir, bizim xəyali fiqurlar olduğumuz dairədir."

Fitz Geraldın dostu və fars dili professoru Edvard Bayls Kouell də elə həmin illərdə Xəyyamın dördlüklərinin nüsxəsini nəşr etdirmiş və bu ifadəni belə tərcümə etmişdir: “Xəyali fənər şəkli”. Buradakı metafora “kölgə oyunu”na bənzəyir, lakin əslində “fantaziya fantaziyasına” istinad edir. İlk slayd proyektoru 16-cı əsrin sonlarında icad edilmişdir. Athanasius Kircher və Christian Huygens dünyada fantaziya fənəri ixtiraçıları kimi tanınırlar; Məlumdur ki, Kirçer öz prinsipini eramızın 1646-cı ildə sübut etdi və işıq dalğalarının alimi və nəzəriyyəçisi olan Hugenst eramızın 1659-cu ildə bu xəyali fənərlərdən birini düzəltdi; Yəni Xəyyamın bu şeirindən xeyli sonra.

***Riyaziyyat**

S.A. Kansova demişdir: “Riyaziyyat tarixində XI-XII əsrlərdə və bəlkə də bütün orta əsrlərdə demək olar ki, Xorasanın Neyşabur şəhərində anadan olmuş Hakim Ömər Xəyyam mühüm rol oynamışdır”.

Xəyyamın “Cəbrə dair risaləsi” kəşf olunmazdan əvvəl onun şöhrəti İran ili və ayı islahatları ilə Şərqdə, dördlülklərinin tərcüməsi ilə isə Qərbdə olmuşdur. Xəyyamın riyaziyyatda (xüsusən cəbrdə) əsərlərindən XIX əsr Avropa riyaziyyatçıları arasında ilk mənbə kimi istifadə olunmasa da, Avropada riyaziyyatın inkişafında Tusi vasitəsilə Xəyyamın yolunu davam etdirmək mümkündür. Xəyyamın və onun müəllifinin Xəyyamın müasiri olmasından bəhs edən ən qədim kitab dörd məqalənin müəllifi Nizami Prozadidir; Amma münəccimlər cərgəsində Xəyyamın adını çəkir və heç bir kvartetinin adını çəkmir. Buna baxmayaraq, Corc Sarton Xəyyamı orta əsrlərin ən böyük riyaziyyatçılarından biri kimi qeyd edərək yazır:

I Xəyyam birinci, ikinci və üçüncü dərəcəli tənliklərdə müntəzəm elmi araşdırmalar aparan və bu tənliklərin təqdirəlayiq təsnifatını gətirən, üçüncü dərəcəli tənliklərin bütün formalarının həllini sistemli şəkildə tədqiq edən və onların (əksər hallarda hallar natamam) həndəsi həllər O müvəffəq oldu və onun bu tədqiqatları özündə birləşdirən cəbr elminə dair traktatı sistemli elmi düşüncəni təmsil edir; Və bu risalə orta əsrlərin ən görkəmli əsərlərindən biridir və yəqin ki, bu elmdə ən görkəmlisidir.

O, ilk dəfə kub tənliyinin birdən çox cavabı ola biləcəyini və ya ümumiyyətlə cavabsız ola biləcəyini göstərdi. "Nəzərdən keçirilən hər bir halda baş verənlər onun istifadə etdiyi konik kəsiklərin heç bir nöqtədə və ya bir və ya iki nöqtədə kəsişməməsindən asılıdır." Dedi: Xəyyam “ilk şəxsdir ki, üçüncü dərəcəli tənliyi ümumiyyətlə ikinci dərəcəli tənliklərə çevirməklə həll etmək mümkün deyil, konik kəsiklərdən istifadə etməklə həll edilə bilər”. O, həmçinin demişdir: “Cəbr baxımından Xəyyamın üçüncü dərəcəli tənliklərin həndəsi nəzəriyyəsini icad etmək işi müsəlman aliminin gördüyü ən uğurlu işdir”.

Xəyyamın riyazi əsərlərindən biri də Evklidin “Risalət fi Şərḥ Ma Aşkel Man” əsəridir. Bu kitabda o, Evklid həndəsəsinin əsasını təşkil edən paralel xətlər teoremi haqqında Evklidin beşinci prinsipi olan Evklid həndəsəsinin prinsiplərini öyrənmiş və beşinci prinsipi sübut etmişdir. Bu kitabın sağ qalan yeganə tam nüsxəsinin Hollandiyadakı Leiden Kitabxanasında olduğu görünür.

“Eramızın 18-ci əsrinin birinci yarısında Sakri paralel xətlər haqqında nəzəriyyəsinə Xəyyamın düşündüyü eyni ikitərəfli dördbucaqlının tədqiqi üzərində qurur və digər iki bucağın kəskinliyi və kütlük fərziyyələrini rədd etməyə çalışır”. Xəyyamın riyaziyyat tarixində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən başqa bir kitabında hesablama problemləri (hesab problemləri) risaləsi bu risalənin özünə heç vaxt rast gəlinməsə də, Xəyyamın özü bu kitabı xatırladıb və onun üçün qaydalar kəşf etdiyini iddia edib. binomların genişləndirilməsi və onun iddiasını cəbri üsullarla sübut etmək. Məhz bu kitabda.

Buna görə də, onun digər nailiyyətlərindən biri də əvvəlki əsrə qədər təbii olaraq kəşf edilməmiş binom genişlənməsinin (Nyuton binomunun) əmsallarının müəyyən edilməsində və bu sahədə İsaak Nyutondan üstün olması şərəfinə bir çox akademik kitablarda əldə etdiyi uğurdur. və bu binomların istinadı "Xəyyam binomudur" Onlara "Nyuton" deyilir. Bu əmsalların müntəzəm yazılması bu əmsallar arasındakı əlaqəni ifadə edən Xəyam-Paskal üçbucağını əmələ gətirir.

Hər halda, Tusi (Xəyyamdan ən çox təsirlənmişdir) bu genişlənmənin qaydalarını “Cəvamə əl-Həsab” kitabında gətirmişdir. Dillər onu Paskal üçbucağı kimi tanıyır ki, bu da təbii ki, Xəyyamın bir kəşfdə qabaqcıl olmasına heç bir xələl gətirmir. bu əmsallar üçün cəbri üsul.

* Ulduzşünaslıq

Xəyyamın ən görkəmli əsərlərindən biri də Məlik şah Səlcuqun dövründə (hicri 426-590) olan Xoca Nizam əl-Mülkun vəzirliyi dövründə İran xronologiyasının düzülüşü hesab oluna bilər. Bu məqsədlə o, yerin Günəş ətrafında orbitini 16 ondalığa qədər hesablamışdır. Təmir hicri 458-ci il aprelin 25-də (hicri 3-cü ramazan 471-də) aparılmışdır.

Xəyyamın riyaziyyatçı və astronom kimi mühüm araşdırmaları və yazıları var. Onların arasında üçüncü dərəcəli tənlikləri həll etmək üçün özünün əsasən həndəsi cəbrindən istifadə etdiyi Risal əl-Fir əl-Bərəhin Əli əl-Cəbr və əl-Məqbəilə də var. O, Evklid prinsiplərinin həndəsi üsullarından kvadrat tənlikləri həll edir və sonra kub tənliklərinin kəsişən konus kəsikləri ilə həll oluna biləcəyini göstərir. Bergen hesab edir ki, “Kətir tərəfindən [Xəyyamın Cəbrinin] ingiliscə tərcüməsini oxuyan hər kəs Xəyyamın arqumentlərini kifayət qədər aydın tapacaq və eyni zamanda müxtəlif növ tənliklərin tarixində çox maraqlı məqamlar haqqında məlumat alacaq”. Şübhəsiz ki, Xəyyam risalələrindəki tənliklərdə mənfi və xəyali cavabların mövcudluğundan xəbərsiz idi və sıfır cavabı da düşünməmişdir.

* Fəlsəfə

İndiyə qədər Xəyyamdan beş fəlsəfi risalə tapılmışdır ki, bunlar: Fi əl-Kun və ət-Təklif, Fi əl-Vücut, Əl-İlam əl-Kəli mövzusunda əl-Diya əl-Əqli, Əl-Cəvb haqqında. üç məsələ; Əl-aləm, əl-Cəbr, əl-Bəqa və varlıq universalları elmində ziddiyyətin zəruriliyi. Bunların arasında varlıq ümumbəşəri elmə dair yeganə risalələr farsca, digərləri isə ərəbcədir. Həmçinin, bir qrup isfahani alimlərinin

xahişi ilə Xəyyam hicri 472-ci ildə İbn Sinanın Tövhid xütbəsinin farsca tərcüməsini etdi.

Xəyyam hicri 473-cü ildə Şiraza səfəri zamanı Fars qazisi Əbu Nəsr Məhəmməd bin Əbdür Rəhim Səfəridən – bir vaxtlar İbn Sinanın tələbəsi olmuş – məktub alır və orada “Kun” və “Təklif” haqqında iki sual yer alır. Sonra Xəyyam ixtiyarında olan qısa zamanda qısa bir risalə yazdı ki, bu da qeyd olunan iki kateqoriya üzrə İslam dövrünün bir çox filosoflarının mülahizələri və mülahizələri sayıla bilər. Bu risalədə Xəyyam müzakirəyə məntiqi əsaslardan başlayır, qısaca “con” problemindən bəhs edir və nəhayət, “tapşırıq” probleminə toxunur. Əl-Diya Əl-Əqlinin Əl-Kəli elmi mövzusunda risaləsi varlıq haqqında risalənin əsas mövzusu olan varlığın mahiyyəti və etibarlılığı mənasında təbiətin orijinallığını isbat etmək haqqında yazıdır və Xəyyam bu nəzəriyyəni sübut etmək üçün arqumentlər irəli sürmüş və əvvəlki filosofların bu təfərrüatda toxunmadığı problemlərlə məşğul olmuşdur. Varlığın ümumbəşəriyyəti və ya “Nizam silsiləsi” risaləsi Xəyyamın sonuncu fəlsəfi risaləsidir və onun fars dilində bir neçə fəsildən ibarət qalan yeganə əsəridir. Bu əsər Xəyyamdan ümumbəşəri elm haqqında risalə yazmağı dəfələrlə xahiş edən Səlcuqlu vəzirlərindən birinin xahişinə cavab olaraq yazılmışdır. Tarixi dəlillərə əsasən, bu risalə, ehtimal ki, hicri 500-cü ildə yazılmışdır.

***Musiqi**

Xəyyam musiqinin riyaziyyatını da təhlil etmiş və “Qol Ali Ajnaas Al-Dehi Bala-Rabeh” əsərində yarımton, yüksələn yarım ton və dördübir ton intervalları ilə bağlı dördübirin üç intervala bölünməsi məsələsini izah edir. .

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

* Ədəbiyyat

Xəyyam ömrünü məşhur riyaziyyatçı və filosof kimi keçirmiş, müasirləri isə bu gün onun şöhrət və şərəf mənbəyi olan dördlüklərdən xəbərsiz idi. Xəyyamın Nizami Prozodi və ya Əbülhəsən Bəyhəqi kimi müasirləri Xəyyamın poeziyasından bəhs etməyiblər. Bu barədə Sadiq Hidayət deyir.

Sanki Xəyyamın sağlığında nəğmələri xalqın beyninin quruluşundan gizlədilmiş və kateqoriyasız qalmış və yalnız onun bir qrup yaxın və yaxın dostları arasında tanınırdı, yaxud müharibələrin kənarında, mürəkkəb insanların kitablarında yazılıb. onun bir neçə rütbəsi şəklində və ölümündən sonra nəşr edilmişdir.

Şairin adı Xəyyamın keçdiyi ən qədim kitab Emadəddin İsfahaninin “Xoridatul-qəsr” kitabıdır. Bu kitab Xəyyamın ölümündən təxminən 50 il sonra, 572-ci ildə ərəb dilində yazılmışdır. Digər bir kitab isə Mursədül-Abad Nəcmuddin Razidir. Bu kitab hicri 620-ci ildə Xəyyamın ölümündən təxminən 100 il sonra tərtib edilmişdir. Nəcməddin fanatik bir sufi idi və küfr fikirlərinə görə Xəyyamı ələ salmaqdan çəkinmirdi. Mürsədə əl-Abaddan başqa, Xəyyamın şeirlərinin yer aldığı və düzəlişçilər tərəfindən istifadə olunduğu köhnə kitablar (IX əsrə qədər) bunlardır: Cahangşanın Tarixi (hicri 658), Həmdullah Mostofinin Seçilmiş Tarixi (hicri 730), Nozha Məclisi (hicri 731). , Monsul-Əhrar (hicri 741). Səid Nəfisinin Milli Hərbi Şuranın kitabxanasında tapdığı və hicri 750-ci ildə qələmə aldığı tikililər və şeirlər toplusu, həmçinin Qasım Qəninin Milli Şuranın kitabxanasında tapdığı təzkirə kimi məcmuə. otuz şairin şeiri və Xəyyamın beş rütbəsi var.

Təkrarlanan dördlülkləri atmaqla 57 quatrain əldə edilir. Xəyyam Roşana aid edilməsinin düzgünlüyünə yaxın olan bu 57 dördlük korrektorlara Nəsirə surəsini düzəltmək və tanımaq üçün açar verir. Bu dördlülklərin köməyi ilə şairin dili, fəlsəfi metodu böyük ölçüdə açılır. Xəyyamın poeziyasında dili təbii, sadə və ləkəsizdir, poeziyasında heç kimin arxasınca getmir. Və həmçinin; Xəyyamın poetik dördlük yaratmaq məqsədi sağlam mənada deyil, poetik zövqünə görə öz fəlsəfi fikirlərini şeir formasında ifadə etmişdir.

Xəyyamın şeirlərinin və fəlsəfi məsrəbinin mövzusu

Sadiq Hidayət Xəyyam nəğmələrində Xəyyam dördlülklərinin mövzularının ümumi təsnifatını verir və mövzu ilə bağlı dördlülklərin adlarını sadalayır:

Bəzi fars alimləri hesab edirlər ki, Xəyyamın rütbələri ikiüzlü zahidlərə qarşı bir qamçıdır. Fars Dili və Ədəbiyyatının Təbliği Beynəlxalq Assosiasiyasının

məsul müavini “Abdulreza Modareszadeh” hesab edir ki, Xəyyam öz şeirlərində dünyanın etibarsızlığını, həyatında müvəqqəti insan varlığının qeyri-sabitliyini təsvir edir. Dördlüklərdə Xəyyamın sərt dili yalnız və ikiüzlü zahidlərə qamçıdır.

Xəyyam Obrazı Haqqında Şərhlər

Bəziləri onu müdrik və mistik bir şair, bəziləri isə hər şeyə inanmayan, sırf materialist bir şair kimi təqdim ediblər. Xəyyam dördlüklərinin ateist məzmununa görə Nəcməddin Razi onun haqqında mənfi fikirlər söyləyir. Digər tərəfdən, başqaları [qaçan sözlər] onu bəraətdən çıxarmağa çalışdılar və onun sözlərindən peşmanlıq və tövbəyə dəlalət edən dördlüklər düzəldilər. Bəzi [qaçan sözlər] də - əsasən müasir dövrdə - bu dördlüklərin ümumiyyətlə Xəyyamdan olmadığını, eyni adlı başqasından olduğunu söyləməyə çalışırdı. Nəcməddin Razi birinci şəxs kimi öz kitabında (Mürsədül-Abad) Xəyyama çox kəskin və aydın işarələr edir və onun rütbələrinin məzmununa görə bu adamın maddiyyatpərəst və əqli sapması olduğunu deyir və dəlil olaraq ondan iki rütbə gətirilir və deyir ki, bunlar dini əsaslara küfrə dəlalət edən şeirlərdir və onlardan biri:

deyir; Bu şeirə görə, Xəyyam bizi Tanrının yaratdığına inanır. Əgər biz yaradılışın yaxşı tərkibiyiksə, bəs niyə bizi “aşağı və alçaq” mənasına əzab qoydu? Əgər biz pis kombinasiyayıqsa, o zaman günah kimindir? Bizi yaradan əslində bizi belə yaradıb, biz öz iradəmizlə gəlməmişik, öz iradəmizlə yaradılmamışıq, ona görə də biz günahkar deyilik və cəzanın bizim və əzabımızın mənası yoxdur.

Cəlal Əhməd Xəyyam haqqında deyir: “[Xəyyam] öz poeziyasında daim tərənnüm edir ki, sən heç bir şeysən, heç bir şeysən; Və sonra sikkənin o biri üzü bu boşluq hissi, bu mümkün olmayan arzudur ki, “Yəzdan kimi səmanıma dəysəydin, bu səmanı yerə qaldırardım...” və s.; Onun poeziyasının nəticəsi isə

şübhə, etiraz və acizlikdir; Amma hamısı yuxarı dünyanın qarşısında və qeyb aləmi qarşısında; Və sanki qayğısına qalacaq aşağı dünya var; Onun poeziyasının kədəri də bu acizlikdən qaynaqlanır; Bu, dördlülərin əbədiliyinin sirridir.

Effektlər

Xəyyam bir çox elmi və ədəbi əsərlərin müəllifidir:

***Riyaziyyat:**

Risalə fi əl-Bərəhin Əli əl-Məsail əl-Cəbr və əl-Məqbəilə ərəbcə, üçüncü dərəcəli tənliklər haqqında.

Evklidin paralel xətlər və nisbət nəzəriyyəsi haqqında kitabı.

Hesablama problemlərinə dair traktat, bu əsər dövrümüzdə qədər gəlib çatmamışdır.

Kvadrat və kök çıxarmaq üçün həndəsi üsulların düzgünlüyünə dair bir traktat

Problemin təhlilinə dair traktat (bu başlıq Qulam Hüseyn Mosaheb tərəfindən Xəyyamın traktatına verilmiş addır, mövzusu üçüncü dərəcəli tənliklə həndəsi məsələnin təhlili və onun konus kəsimi vasitəsilə həllindən ibarətdir.)

***Fəlsəfə:**

Üç məsələ üzrə risalə; Dünyada ziddiyyətin zəruriliyi, Cəbr və Bəqa

Varlığın ümumbəşəriliyi elminə dair bir risalə (Risalə fi Kiliyə əl-Vucud) “Səlsələ ət-Tərtib” adı ilə məşhurdur. Bu risalə həm də “metafizika haqqında traktat” kimi tanınır.

Varlıq haqqında traktat

“Əl-Kun və ət-Təklif” ərəb dilində yarananın dünyanı yaratmaqda hikməti və vəzifə hikməti haqqında risaləti Xəyyam tərəfindən İmam Əbu Nəsr Məhəmməd ibn İbrahim Nəsvinin 473 (h.) Mohiuddin sualına cavab olaraq yazılmışdır. Səbri 1230-cu ildə, Xəyyamın kitabı isə 1933-cü ildə Süleyman Nədəvi tərəfindən Hindistanda nəşr edilmişdir.

Əl-Əl-Kəli mövzusunda əd-Diya əl-Əqli haqqında risalə

Xeyir və şərin meydana gəlməsi haqqında risalə

***Fizika:**

Mizan əl-Həkm risaləsi. “Müəyyən bir qarışıqda (ərintidə) qızıl və gümüşün miqdarının təyin edilməsi məsələsinin cəbri həlli xüsusi çəkilər vasitəsilə alınır”.

Təbiətdə qısa

***Astronomiya:**

Zig Mələkşahi

***Tarix:**

Novruznamə, bu kitabın iki əlyazması qalıb. Biri London versiyası, digəri isə Berlin versiyasıdır.

İran İslam Resublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

Novruz həqiqətini kəşf edən risalə

***Coğrafiya:**

Bu tezis itirilmişdir.

***Musiqi:**

“Əl-Qul Əli Əcnaəs Əl-Zi Bəla-Aruba” risaləsi onun bir hissəsi olduğu “Əl-Müşkil Mən Kitab əl-Musiqinin şərhi”.

*** Ədəbiyyat:**

Hakim Ömər Xəyyamdan təxminən 200 çərinə (rübai) və daha çox olan fars dilində Xəyyam dördlülkləri və artıqlığı Xəyyamla bağlı deyil, Xəyyama aid edilir. Xəyyamın təxminən 19 rütbəli ərəbcə şeirləri və İbn Sinanın tövhid xütbəsinin tərcüməsi aiddir.

Digərləri:

Tələb problemlərinə dair traktat

Nizam əl-Mülkün hökumətin ifadəsi haqqında risaləsi

Ayun Əl Hikmə

Merac haqqında traktat

Qəstas əl-müstəqim

O, fizika haqqında Mizan əl-Həkəm, meteorologiyada isə Əl-Aləm-Kəna əsərini yazmışdır.

İran İslam Respublikasının Naxçıvanda
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

“Novruznamə” onun Novruz hadisəsi və İran padşahları və at, qızıl, qələm və şərab mərasimi ilə bağlı başqa bir ədəbi əsəridir ki, bu əsər hicri 495-ci ildə yazılmışdır.

Xəyyamın “Cəbr və qarşıdurma” kitabı Avropa alimlərinin səyi ilə 1742-ci ildə Leyden kitabxanalarından birində tapılıb. Bu kitab 1815-ci ildə bir neçə fransız alimi tərəfindən tərcümə edilərək nəşr edilmişdir.

Varlığın universallığı haqqında risalə və varlığın universallığı haqqında risalələr.

Xəyyamın global siması

Dünyada Xəyyam şair, riyaziyyatçı və astroloq kimi tanınır. Lakin dünyanın Xəyyam haqqında biliklərinin zirvəsini onun şeirlərinin Edvard Fitscerald

tərəfindən tərcüməsindən sonra görmək olar. Baxmayaraq ki, bir çox tədqiqatçılar Fitsceraldın tərcümə etdiyi bəzi şeirləri Xəyyamın qələmindən çıxarmır və bu, iranlıların və qərblilərin nəzərində Xəyyamın tanınmasında fərqliliklərə səbəb olub. Mark Tvendən T.-yə qədər Xəyyamın Qərb ədəbiyyatına təsiri. S. Eliot onu Şərq fəlsəfəsinin simvolu və dünya ziyalılarının məşhur şairi edib.

Fitzgeralddan sonra fransızlar Xəyyamın rütbələrini tərcümə edərək onu qərb dünyasında tanıتماğa kömək etdilər. 1875-ci ildə məşhur fransız şərqşünası Qarsen Dutasi Xəyyamın 10 rütbəsini Fransaya aparmışdı, halbuki, təxminən on il əvvəl, 1867-ci ildə Fransanın Rəştdəki səfirliyinin konsulu Nikolay dördlülərin ilk tərcüməsini Fransaya təqdim etmişdi. Xəyyamın poetik obrazını vurğulayan Fitsceraldın fikrincə, o, Xəyyamı sufi hesab edirdi. Xəyyamın bu düşüncəsindən xəbərsizliyi Teofil Qotyeni onu Rand şairi hesab edirdi. Qotyenin Xəyyam haqqındakı fikri və onun şeirlərinin təsviri fransızların bu iranlı şairə böyük marağına səbəb olub.

Fitsceraldın fikrini təsdiqləyən Ernest Renan Xəyyamı ari kimliyini qoruyub saxlamağı qadir şair hesab edirdi. O, Xəyyamın zəkasını və qüdrətini bəzən küfr sözlərini mistik şeirlər şəklində ifadə etməkdə təqiyə ilə əlaqələndirir. Andre Gide Fitzgeraldın tərcüməsi vasitəsilə Xəyyamın dördlülələri ilə də tanış idi. Xəyyamın dördlülələrinin bəzi anlayışlarının əksini onun “Maedahy Zehdi” kitabında görmək olar.

Vladimir Putin, Martin Lüter Kinq və Abraham Linkoln yatmazdan əvvəl həmişə Xəyyamın rütbələrini oxuyurdular. 2009-cu ilin iyununda dinc elmi tərəqqinin əlaməti olaraq İran İslam Respublikası hökuməti Əhəməni və İslam memarlıq üslubları və bəzəklərinin birləşməsinin görüldüyü dördbucaq şəklində

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

bina-heykəltəraşlığı təqdim etdi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Vyana ofisi.O, əsas girişin sağında yerləşir. Bu dördbucaqda dörd İran filosofu Xəyyam, Əbu Rihan Biruni, Zəkəriyyə Razi və Əbu Əli Sinanın heykəlləri var. Həmçinin, 2015-ci ilin aprelində Beynəlxalq İran Mədəniyyəti Assosiasiyasının direktorunun səyləri ilə mərasim zamanı Amerikanın Oklahoma Universitetində professor Hüseyn Fəximinin yaratdığı Xəyam Neişabouri heykəlinin böyük iştirakı ilə açılışı olub. İran mədəniyyəti və incəsənəti həvəskarları. Bu mərasimdə Oklahoma Universitetinin hazırkı prezidenti, Oklahoma ştatının keçmiş qubernatoru və Amerika Demokratik siyasətçisi Devid Born da çıxış edərək görülən tədbirləri yüksək qiymətləndirib.

Xəyyamın Adının qoyulması

Ayın dəliklərindən birinə Xəyyamın şərəfinə “Ömər Xəyyam” adı verilib. 1980-ci ildə bir asteroid onun şərəfinə adlandırıldı. (Asteroid 3095) Tunisdə Xəyam adlı otel tikilib. Xəyyam şərabları Fransa və Misirdə istehsal olunur. Nişaburda qatar qəzasının baş verdiyi qatar stansiyalarından birinin adı Xəyyam olub. Tehranın Xəyyam küçəsi, Tehran Bələdiyyəsinin 12-ci rayonunda yerləşir, Ömər Xəyyamın adını daşıyır.

Məşhəd şəhərində Mələk Abad bulvarı ilə Xəyyam meydanı arasında yerləşən Xəyyam bulvarı Xəyyamın adını daşıyır. Həmçinin bu bulvarın başlanğıcında nisbətən böyük Xəyyam heykəli qoyulub.

Məşhəd Xəyyam Universiteti Məşhəddə uzun tarixə malik qeyri-kommersiya universitetlərindən birinin adıdır, kampusu bir nömrəli (əsas) Fəlahi bulvarının başlanğıcında yaradılmışdır.

Xəyyam restoranı Efiopiyanın Əddis-Əbəbə şəhərində yerləşir. Efiopiya Universitetinin Kitabxana Mərkəzində Amhar dilində Xəyyamın dördlükləri var. Ətraflı məlumatı Hoşanq Şaminin səyahətnaməsində tapa bilərsiniz.

1892-ci ildə Londonda Ömər Xəyyam Assosiasiyası bir qrup alim, yazıçı və jurnalist tərəfindən təsis edilib. Bu birlik 1893-cü ilə qədər. Xəyyam üçün üç dəfə anım mərasimi təşkil etdi. Bu forumlarda forum üzvlərinin yazdığı Xəyyamın mədhinə çoxlu şeirlər oxunurdu. Həmçinin Ömər Xəyyamın dördlüklərinin tərcüməçisi Edvard Fitsceraldın məzarı üzərinə iki qızılgül kolu qoyulmuş və onun baş taxtasında belə yazılmışdır: Bu qızılgül kolu Kew bağında yetişdirilmişdi və

toxumlarını Simpson məzarı başından gətirmişdir. Ömər Xəyyam Neyşaburda və bir neçə nəfər tərəfindən alınıb. Ömər Xəyyam Assosiasiyası adından Edvard Fitsceraldın pərəstişkarlarından. Nişaborda şəhər meydanlarından biri olan Xəyyam meydanı Xəyyamın adını daşıyır. Bu meydanın ortasında Ömər Xəyyamın orijinal məzarı qoyulub. Xəyyam küçəsi Neyşabur şəhərinin Fərhəngyan qəsəbəsində yerləşən və Ömər Xəyyamın adını daşıyan küçələrdən biridir. Nişabur yaxınlığındakı Xəyyam sənaye şəhərçiyi Xəyyamın adını daşıyır. Xəyyam orta məktəbi Nişabur Xəyyamın adını daşıyan köhnə məktəblərdən biridir. Xəyyam Planetariyası və Neyşabur Astronomiya Elmi-Tədqiqat İnstitutu Neyşaburdakı Neyşabur Riyaziyyat Evi (Xəyyamın riyazi ekspertizasından götürülmüşdür) onun adını daşıyır.

Xəyyam filmlərdə və hekayələrdə

Ömər Xəyyam filmi, 1956-cı ildə çəkilmiş Amerika filmi

Varis: Ömər Xəyyamın əfsanəsi, 2005-ci ildə çəkilmiş Amerika filmi

“Sınıq fincan: Xəyyamın Kaliqua ilə mübahisəsi” sənədli filmi və Armin Naderinin eyniadlı kitabı.

İrannın “Xəyyam” adlı romanlarından birində və Höşəng Moinsadənin yazdığı Dələviz yalanında Xəyyamın ruhu mərkəzi rol oynayır.

O, Əmin Maalufun yazdığı Səmərqənd romanının baş qəhrəmanıdır.

Xəyyam Məhəmməd Əli Camalzadənin Məsumə Şirazi hekayəsindəki personajlardan biridir.

İran İslam Respublikasının Naxçıvandakı
Baş Konsulluğunun Mədəniyyət Attaşeliyi

O, Cek Londonun yazdığı “Dəniz qurdu” romanında iki personaj arasında müzakirə mövzularından biridir.

2017-ci ildə səhnəyə qoyulan Ömər Xəyyamın kukla operasında Behruz Qəribpur onun həyatından, düşüncələrindən, şeirlərindən, tarixdəki təsirindən bəhs edib.

